

HASLAM

ΟΜΗΡΙΚΟΙ ΠΑΠΥΡΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

(απόδοση βασικών σημείων: Φ.Π. Μανακίδου)

Μας δίνουν μια εικόνα της παράδοσης του ομηρικού κειμένου στη διάρκεια μιας χιλιετίας, δηλ. από τις αρχές του 3ου αι.π.Χ. ως το τέλος της αρχαιότητας.

Σταθμός ο **2ος αι. π.Χ.** διότι τότε σημειώνεται μια κειμενική τυποποίηση που οριοθέτησε το περίγραμμα του κειμένου. Αριθμός και σειρά στίχων και μειώθηκαν δραστικά οι διαφορετικές γραφές.

Ως τον **7ο αιώνα μ.Χ.** έχουμε μεγάλη εκδοτική δραστηριότητα αλλά μικρές αλλαγές. Τότε πολλές αντιγραφές κυρίως της *Ιλιάδος* και λιγότερο της *Οδύσσειας*, με αντιβολή και γενικά ασήμαντες αν και πολλές αλλαγές και γενικά το κείμενο παραμένει σε ρευστή κατάσταση.

9ος και 10ος αιώνας: μικρές απώλειες ως προς το κείμενο της ρωμαϊκής εποχής. Η μεσαιωνική παράδοση αποτελεί τη συνέχεια της αρχαίας αναπόφευκτα με κάποιες αλλαγές, αλλά με μεγάλη διατήρηση των αρχαίων γραφών.

Χειρόγραφα μικρογράμματης (παλαιότερο σωζόμενο του 10ου): ελάχιστα νέα στοιχεία, ενώ τώρα παρεισφρεύουν και αλεξανδρινές γραφές.

ΠΡΩΤΕΪΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ= ΟΜΗΡΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

προσοχή : συνεχόμενη αλληλουχία γραμμάτων, χωρίς τονισμό ή σημεία στίξης, η έκθλιψη αν και συχνή σπανίως σημειώνεται, σε κάποια ρωμαϊκά γράφεται η *παράγραφος* για αλλαγή προσώπου αλλά αυτό αντιστοιχεί στην πρακτική των δραματικών έργων.

Άλλο στάδιο αλλαγής: η μετάβαση από τον κύλινδρο σε κώδικα. Η αλλαγή αυτή αλλάζει την αναγνωστική εμπειρία, καθώς ο αναγνώστης έχει μπροστά του ένα σύνολο σελίδων. Οι σελίδες του κώδικα συνήθως αριθμούνται (όχι έτσι στους κυλίνδρους). Ο κύλινδρος περιέχει περισσότερες από μία ραψωδίες και ο κώδικας με τη σειρά του είναι μεγαλύτερος από κύλινδρο σε χωρητικότητα.

Η διαίρεση σε 24 ραψωδίες είναι περισσότερο τυχαία και συμβολική. Σαν να λέει έτσι ότι η ομηρική ποίηση είναι το Α και το Ω, η αρχή και το τέλος. Πότε γίνεται αυτό; Προαλεξανδρινή (S. West, Janko, Broccia), αλεξανδρινή (Richardson), αριστάρχεια (Taplin), θέσπιση ραψωδικών εκτελέσεων στην Αθήνα επί Δημητρίου Φαληρέως (Nagy).

Υπήρχαν επεισόδια περισσότερο δημοφιλή ή και ραψωδίες (από την *Ιλιάδα* οι πρώτες, πρώτη και δεύτερη, από την *Οδύσσεια* η δ και λ). Επίσης ο *Κατάλογος νηών* παραλειπόταν συχνά (σε πάπυρο του 3ου αι.μ.Χ. και σε μεσαιωνικά χειρόγραφα· ανιαρός; αλλού σε πόλεις ήταν διά νόμου επιβεβλημένο να τον αποστηθίζουν!). Μόνον κάποιοι ζηλωτές ή ραψωδοί ή γραμματικοί θα κατείχαν και τα 2 έπη στην κλασική Αθήνα.

Λιγοστοί είναι οι περγαμηνοί κώδικες, και κατά την ύστερη αρχαιότητα οι ομηρικοί κώδικες είναι συνήθως παπύρινοι.

Τα σωζόμενα ομηρικά χειρόγραφα είναι πάνω από **χίλια**. Κυρίως από περιοχές της Αιγύπτου από τις αρχές του 3ου αι.π.Χ. έως τα τέλη 6ου ή 7ου αι. μ.Χ. Περισσότερο διαδεδομένος ο Όμηρος από οποιονδήποτε άλλο συγγραφέα και περισσότερο η *Ιλιάδα* από την *Οδύσσεια* σε αναλογία 2:1. Επίσης με τους Άραβες στην Αίγυπτο τον 7ο έως την αναγέννηση της Πόλης τον 9ο αι. μόνον ένα ιλιαδικός κώδικας στη Μονή Σινά. **Από τον 10ο αιώνα εμφανίζονται χειρόγραφα σε μικρογράμματα (βλ. παραπάνω).**

Τα ομηρικά χειρόγραφα του 3ου διαφέρουν από την λεγόμενη κοινή έκδοση. Ο όρος κοινή έκδοση (θυμίζω) είναι συμβατικός, και αναφέρεται σε μία γραφή των περισσότερων ή όλων των μεσαιωνικών χειρογράφων. Δεν υπήρχε από την άποψη αυτή ένα μοναδικό χειρόγραφο που θα το λέγαμε *κοινή έκδοση*. Αντίθετα **τα χειρόγραφα δείχνουν ένα πλήθος γραφών που συναγωνίζονται η μία την άλλη για να επικρατήσουν.**

Κατά τον **2ο αι. π.Χ.** έγινε μια σταθεροποίηση αλλά κι αυτή ήταν μόνον σχετική. Από εδώ και στο εξής το εύρος των διαφορών είμαι μικρότερο από ό,τι πριν, και έτσι ο όρος κοινή έκδοση μπορεί να ορίζεται ως το σύνολο όλων των γραφών της πλειονότητας των χειρογράφων στις αρχές της πτολεμαϊκής περιόδου (σελ. 79). Γύρω στο 150 π.Χ. ανήκουν περίπου 40 ομηρικά χειρόγραφα. Το παλαιότερο που φαίνεται να παραδίδει σαφώς το κείμενο της *κοινής έκδοσης* είναι του 150 (Ιλ. πάπ. 271), ενώ υπάρχουν και εκείνα που δεν ανήκουν στην κοινή έκδοση στις αρχές του 1ου. **Μετά από την ημερομηνία αυτή η κοινή έκδοση κυριαρχεί απόλυτα.**

Πριν από την εποχή της κοινής έκδοσης το πιο βασικό χαρακτηριστικό είναι ο μεγάλος αριθμός των πρόσθετων στίχων. Άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι παραλείπονται στίχοι. Τα χειρόγραφα των αρχών της πτολεμαϊκής περιόδου εμφανίζουν ένα πολύ διαφορετικό κείμενο και γι αυτό συμβατικά λέγονται **εκκεντρικά**. Και μερικά εμφανίζουν ενδείξεις αντιβολής με άλλα και αποκαλύπτουν ότι γραφές της κοινής έκδοσης συνυπήρχαν με τις εκκεντρικές.

Ένα παράδειγμα: ένας από τους παλαιότερους ιλιαδικούς παπύρους (πάπ.12) έχει 4 γραφές που συμπίπτουν με την κοινή, 4 διαφορετικές, και αλλού επίσης διαφορές από την κοινή. Το ίδιο και από τους αρχαιότερους παπύρους της *Οδύσσειας* (πάπ.31). Η παρουσία κοινής έκδοσης σε προαλεξανδρινή εποχή έχει υποστηριχθεί αλλά δεν είναι βέβαιη (βάσει του πάπ.Ιλ.41) και σίγουρα αποδεικνύει την επίδραση του Ζηνόδοτου.

- Γενικά τα **αλεξανδρινά** χειρόγραφα παραδίδουν ένα κείμενο πολύ πιο *ανειμένο* από τα **μεσαιωνικά**, δηλ. με περισσότερους στίχους που επιβραδύνουν το ρυθμό της αφήγησης, αλλά δεν αλλοιώνουν την δράση ουσιαστικά.

Το ερώτημα για αυτούς τους παραπάνω στίχους που δεν υπάρχουν στην κοινή έκδοση είναι αν αυτοί οι στίχοι ήταν ανέκαθεν τμήμα του ομηρικού κειμένου ή εισαχώρησαν κατά τη διαδικασία της παράδοσης και αργότερα εξαφανίστηκαν ξανά; Εντέλει **έχει το ομηρικό κείμενο προσδιορισίμο σημείο εκκίνησης;**

Το σίγουρο είναι ότι αυτοί οι στίχοι κάποτε υπήρξαν στο ομηρικό κείμενο, είτε μας αρέσει είτε όχι και θα έπρεπε να τους συνυπολογίζουμε έστω και ως μνεία που χάθηκε κατά τη διαδικασία επιτομής της φιλολογικής παράδοσης.

Ολόκληρο το κείμενο είναι ευμετάβλητο. Έχει ένα βαθμό αστάθειας περισσότερο χαρακτηριστικό για κείμενα που ανήκουν στην προφορική παράδοση. Μπορούν να αποδοθούν στον αυτοσχεδιασμό των ραψωδών και είναι από την άποψη αυτή εντυπωσιακό που μας το δείχνουν τόσο νωρίς όσο στον 2ο π.Χ.

ΣΕΛΛ. 89-92 ΖΗΝΟΔΟΤΟΥ διόρθωσις (να διαβαστεί προσεκτικά)

ήταν έκδοση ή τι; ήταν παρατηρήσεις είτε στο περιθώριο είτε ανεξάρτητες; Λέγεται π.χ. ότι οὐκ ἔγραφεν (παρατατικός)

ὄβελός αθέτηση στίχων. Αθετούσε με βάση τη χειρόγραφη παράδοση που είχε στη διάθεσή του; (έτσι Pfeiffer 1968, Bolling).

περιγραφή (δηλ. αγκύλες σε στίχους προς αθέτηση ίσως βάσει αντιβολής χειρογράφων).

[προσωπικά δεν συμφωνώ με Haslam σελ. 92 ότι η έκδοσή του δεν είχε επίδραση στους μεταγενέστερους. ΦΠΜ]

-Το κείμενό του ήταν συντομότερο του Αρίσταρχου και της κοινής;

-Κάποιες γραφές ήταν γνωστές και δημοφιλείς σε ποιητές της ελληνιστικής εποχής (Ρεγκάκος 1993).

Τα παραθέματα πριν τον 3ο αι.

π.χ. Αισχίνη, Λυκούργου, Αριστοτέλη.

Πιθανόν και μετά τον Αρίσταρχο κάποιοι χρησιμοποιούσαν προαριστάρχειες εκδόσεις.

Μόνον στον Όμηρο η άμεση παράδοση θεωρείται ότι είναι η αυθεντία (ενώ σε άλλους συγγραφείς η έμμεση παράδοση είναι συχνά πιο σημαντική). Μια άποψη π.χ. του van Thiel ότι όλες οι γραφές στην έμμεση παράδοση και στους παπύρους είναι **εικασίες**. Ο van Thiel πίστευε ότι **οι Αλεξανδρινοί δεν γνώριζαν κάτι διαφορετικό από το κείμενό μας (σελ. 109)**.

Έτσι φτάνουμε στο ερώτημα **πότε έγινε, γιατί έγινε και τι σημασία είχε η καταγραφή των ομηρικών επών; Υπήρξε η πεισιστράτεια διόρθωση;**

Η γλωσσική στατιστική έρευνα των επών έδειξε ότι η γλωσσική εξέλιξη των επών σταμάτησε σε πολύ πρώιμο σημείο, πριν τον Ησίοδο.

Δεν ξέρουμε αν ο Όμηρος ως δημιουργός κατέγραψε τα έπη ή το πιθανότερο κάποιος άλλος π.χ. «πλούσιος θαυμαστής του» όταν ήρθε και το άφθονο υλικό γραφής, ο πάπυρος από την Αίγυπτο. Γνώση της *Ιλιάδας* έχει η *Οδύσσεια*, ο Ησίοδος (Θεογ.84-92 αντλεί από θ 170-3), στη Λέσβο του 7ου αι. και την Πελοπόννησο, υπήρχαν και οι Ομηρίδες στην Χίο και οι

Κρεωφυλίδες στη Σάμο και σημαντικό και το πέρασμα από τη λύρα του αιοιδού στο ησιόδειο σκήπτρο του ραψωδού. Υπήρχαν ραψωδικοί διαγωνισμοί στη Σικυώνα αρχές 6ου αι.π.Χ. (Ηρόδ. 5.67.1.). Στην Αθήνα του 6ου αι. έχουμε την πρώτη μαρτυρία για τον Ίππαρχο που ανάγκασε τους ραψωδούς στα Παναθήναια να απαγγέλλουν με τη σειρά, ξεκινώντας από εκεί που σταμάτησε ο προηγούμενος (**ἐξ ὑπολήψεως ἐφεξῆς αὐτὰ διέναι, Πλάτ. Ίππαρχος 228b.**). Στη συνέχεια ο Κικέρων (Cicero) παράλλαξε την μαρτυρία μιλώντας για συναρμογή των βιβλίων του Ομήρου από τον Πεισίστρατο. Πάντως πληθώρα ιλιαδικών σκηνών στις αγγειογραφίες της εποχής μαρτυρεί ότι η θεσμοθέτηση του Ίππαρχου για απαγγελία των επών είναι σωστή.

Ο **Κύναιθος** από Χίο το 504 π.Χ. τραγούδησε πρώτος τον Όμηρο στις Συρακούσες (σχόλ.Πίνδ.Νεμ.2.1.).

Για την λεγόμενη αττική επέμβαση στα κείμενα: πρέπει να ήταν αμελητέα.

Η *κοινή* είναι η αριστάρχεια έκδοση ή όχι; Κάποιοι ναι (Bolling) κάποιοι όχι (Allen).

Οι Haslam, van Thiel, Erbse (1959) πιστεύουν ότι ο Αρίσταρχος δεν έκανε μία κανονική έκδοση αλλά ένα υπόμνημα ή παρασελίδες σημειώσεις.

Τόσο ο Ζηνόδοτος όσο και ο Αρίσταρχος ή αθετούσαν ή πρότειναν γραφές: και τα δύο όμως δεν αντικατέστησαν το παραδεδομένο κείμενο, αλλά απλώς ήταν ένα λόγιο υπόμνημα που συνόδευε το παραδεδομένο κείμενο (σ.107).

Τα προαλεξανδρινά κείμενα είχαν διαφορές, αλλά οι Αλεξανδρινοί και ειδικότερα ο Αρίσταρχος καθέρωσαν και είναι η κοινή έκδοση που λέμε σήμερα. Ίσως πριν από αυτούς να υπήρχε χάος (sic Wilamowitz) και στους Αλεξανδρινούς οφείλουμε την κοινή έκδοση.

ΑΡΑ η κριτική έκδοση του Αρίσταρχου είναι το αρχέτυπο της μεταγενέστερης παράδοσης. Κυκλοφορούσε λοιπόν ένα αντίγραφο στα μέσα του 2ου αι. της κριτικής έκδοσης του Αρίσταρχου του παραδεδομένου ομηρικού κειμένου με όλα τα κριτικά σύμβολα(ς), αλλά χωρίς να ενσωματώνει τις διορθώσεις, από το οποίο προήλθε η μεταγενέστερη παράδοση.

Η ιστορία της παράδοσης : ο αριθμός ομηρικών χειρογράφων μειώνεται μετά τον 5ο αι. αλλά συνεχίζει σε κάποιες πόλεις, όπως η Πανόπολη, η Γάζα (Προκόπιος συνθέτει πεζές παραφράσεις της *Ιλιάδας*), ο Άγιος Φώτιος τις έχει τον 9ο. Ο Αμβροσιανός κώδικας είναι ίσως αλεξανδρινός του 5ου αι., 12 κώδικες από 6ο, και κάποιοι του 7ου από πόλεις Αιγύπτου, οι *Επιμερισμοί* του Γεωργίου Χοιροβοσκίου (γραμματική ανάλυση *Ιλιάδας* στίχο προς στίχο) τον 9ο δείχνουν αναβίωση των ομηρικών σπουδών.

Η μεσαιωνική παράδοση: πλήθος χειρογράφων και αδύνατο να βρούμε τις μεταξύ τους σχέσεις επειδή η παράδοση είναι ανοικτή. Η δυσκολία βρίσκεται στον μεγάλο αριθμό προμεσαιωνικών χειρογράφων και στις κειμενικές αλληλεπιδράσεις (contaminatio, συμφυρμός) μεταξύ των ίδιων των μεσαιωνικών χειρογράφων.

Ο Allen συστηματοποίησε οικογένειες κωδίκων με βάση τη συχνότητα παρουσίας αποδεδειγμένων προμεσαιωνικών γραφών. Ο όρος οικογένεια όμως είναι κάπως απλοϊκός, επειδή ένα χειρόγραφο μπορεί να ανήκει και σε άλλη οικογένεια συγχρόνως. Ένας άλλος τρόπος είναι η στατιστική, δηλ. αριθμητική ταξινόμηση, με την λεγόμενη κλαδιστική, για να δειχθεί η εξελικτική ιστορία.

Οι αρχαιότερες Ιλιάδες σε πεζό είναι 2 χειρόγραφα του 10ου, ο **D** (πρόχειρο, γεμάτο λάθη) και ο **Marcianus Venetus A** (λόγιο με υπόμνημα, κριτικά σημεία).

11ος B (Marcianus 453), T (British), Towley 1059 μ.Χ., E³ (Escor.), E⁴, C (Laur.). Από αυτά τα B, T, E³, C έχουν εξηγητικά σχόλια. Από αυτά τα B, E³, C έχουν κοινό υπαρχέτυπο

12ος O⁵ με κάποιες αρχαίες γραφές που δεν απαντούν σε παλαιότερα χειρόγραφα. V¹⁰, V¹², V¹⁶.

Οικογένεια h του Allen με χειρόγραφα του 12ου που έχει κάποια λόγια παράδοση με κάποιο χαμένο μεσαιωνικό υπαρχέτυπο. Από αυτή την οικογένεια κάποιες γραφές πέρασαν από ένα αντίτυπο των σχολίων A που χρησιμοποίησε και ο Ευστάθιος που ζει τον 12ο α. (πεθαίνει το 1195 περ.). Πρώτα γράφηκαν στο περιθώιο και μετά ενσωματώθηκαν στο κείμενο.

Παλαιολογία αναγέννηση τέλη 13ου, αρ. 14ου αι.: νέα χειρόγραφα, π.χ. ομάδα εξηγητικών σχολίων στην Φ στον κώδικα Ge (στην κατοχή του Μανουήλ Μοσχόπουλου) που μοιάζουν με σχόλια παπύρου του 2ου (το υπόμνημα του Αμμώνιου).

ΟΔΥΣΣΕΙΑ

ελάχιστα τα παλαιότερα χειρόγραφα σε μικρογράμματα και δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο του κώδικα Ven. A.

Μόνον 2 πριν τον 13ο: G. (10ος) και F 11ος. Χωρίς σχόλια. Επίσης P έτος 1201 με λίγα σχόλια. Όλα στηρίζονται σε διαφορετικό πρότυπο.

13ος: περίπου 12 χειρόγραφα. Αυτά κληρονομούν γραφές που δεν υπήρχαν σε παλαιότερα χειρόγραφα (:). Οι **γραφές των Αλεξανδρινών και κυρίως του Αρίσταρχου** είναι περισσότερες και πιο ομοιόμορφα κατανεμημένες από ό,τι στα ιλιαδικά χειρόγραφα.

Ο Allen διέκρινε 13 οικογένειες.

Πολλά μεσαιωνικά χειρόγραφα διατηρούν γραφές που βρίσκουμε σε προμεσαιωνικούς παπύρους. Αυτό σημαίνει επομένως ότι πρέπει να υπολογίζουμε τους μεταγενέστερους κώδικες ως πηγές.

Επίσης υπάρχουν και συμφωνίες μεταξύ των παπύρων και της έμμεσης παράδοσης.

Πολύ συχνά εκκεντρικότητες στη μεσαιωνική παράδοση δεν συμφωνούν με τις παπυρικές μαρτυρίες και ίσως η μεσαιωνική παράδοση δεν είναι τόσο αξιόπιστη.

Allen (Οξφόρδης, Ιλ.: 1920³ και Οδ. : 1916²), με μία editio maior 1931 (κριτικά σύμβολα Αρίσταρχου).

Bolling Ilias Atheniensium 1950

van der Mühl 1946

Οδύσσειας στη σειρά *Scrittori greci e latini* του Heubeck et al. 1981–1986

van Thiel 1996 (βασίζεται στην κοινή έκδοση με περισσότερους παρέμβλητους στίχους από ό,τι της Οξφόρδης).